

KÜRESEL SU POLİTİKALARINDA TEMEL TARTIŞMALAR*

Senem ATVUR**

Özet

Sanayileşme süreci içinde büyüyen suya erişim sorunları, 20. yüzyılın son çeyreğinde insani ve ekolojik bir tehdide dönüşmeye başlamıştır. Sorunların çözümü için uluslararası girişimler ön plana çıkarken, su politikalarıyla ilgili tartışmalar da şekillenmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren neoliberalizmin küresel sisteme hakimiyeti, su politikalarıyla ilgili tartışmaların da yönelimini değiştirmiştir. Bu çalışma ile amaçlanan küresel su politikalarında, suyun bir mal mı hak mı olduğu yönündeki tartışmayı irdelemektir. Suyun ekonomik bir mal olarak kabulü ve fiyatlandırılması yalnızca suyun yasal statüsünün değil, yönetimi ve başta enerji olmak üzere diğer ekonomik alanlarla ilişkisinin de gözden geçirilmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte su hakkının insan haklarının parçası olarak ve sorunların adil ve eşitlikçi çözümü açısından kabul edilmesi ile su hakkı tartışması yeni bir alternatif ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Su Politikaları, Temiz Suyu Erişim, Su Yönetimi, Su Hakkı

Fundamental Discussions On Global Water Politics

Abstract

The problem of access to clean water which is growing within the process of industrialisation, started to transform into a humanitarian and ecological threat at the last quarter of 20th century. While international initiatives evolved in order to find solutions to these problems, discussions about water politics have been shaped. From 1990s, the domination of neoliberalism on the global system has changed the orientation of discussions about water politics. The aim of this paper is to examine the discussion whether water is a good or a right. Adoption of water as an economic good and water pricing caused not only revision of its legal status but also its management and relation with other economic sectors especially with energy. In this process, discussions about right to water present a new alternative concerning the acceptance of right to water as a human right, as fair and equitable solution to the problems.

Key Words: Water Politics, Access to Clean Water, Water Management, Right to Water

GİRİŞ

Yerkürede yaşamın temel kaynağını su ve su döngüsü oluşturmaktadır. Doğal döngüler sayesinde gezegenin su kaynaklarının tükenmesi söz konusu olmasa da;

* Bu çalışma 2012 yılında tamamlanan "Küresel Su Politikalarına Karşı Küre-Yerel Toplumsal Hareketlerin Yarattığı Sonuçlar" başlıklı tez çalışmasına dayanılarak oluşturulmuştur.

** Dr. senematvur@gmail.com; Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

insan faaliyetlerine bağılı olarak su döngüsünün bozulduğu, temiz suların zarar gördüğü ve azalmaya başladığı gözlenmektedir (Barlow, 2009: 21-25). Sanayileşme, kentleşme, endüstriyel tarımın yaygınlaşması ve tüketim odaklı politikalar gibi insan kaynaklı (anthropic) faaliyetler su kaynaklarındaki bozulmayı yoğunlaştırırken, suyla ilgili sorunların ortaya çıkmasında da etkili olmaktadır.

BM verilerine göre yeryüzündeki toplam su hacmi 1.4 milyar km³ olmasına karşın bu miktarın yaklaşık % 2.5'ini tatlı sular oluşturmaktadır; toplam tatlı su hacminin ise ancak % 1'i kullanılabilir konumdadır. Günümüzde dünya nüfusunun altıda biri –yaklaşık 894 milyon insan- güvenli suya erişime sahip değildir (WHO, 2010, s. 7). 2.5 milyar insan, ki bu sayının 1 milyarı çocuktur, temel sanitasyon hizmetlerinden mahrum yaşamaktadır ve yetersiz ya da sağlıksız içme sularından dolayı hayatını kaybetmektedir. Her 20 saniyede bir çocuk sanitasyon hizmetlerinin yetersizliğinden; her yıl yaklaşık 1.5 milyon çocuk suyla ilgili önlenebilir sağlık sorunlarından dolayı hayatını kaybetmektedir (UN Water Statistics, 2012).

Suya erişim sorunları su kaynaklarının kısıtlılığı ve eşitsiz dağılımının ötesinde sosyal, politik ve ekonomik koşulların yetersizliğiyle ilintilidir. Bu çalışma sınır aşan etkileri ve küresel bir tehdide dönüşmesi bağlamında suya erişim sorununa ve bu soruna çözüm bulmak amacıyla geliştirilen küresel politikalara odaklanmaktadır. Çalışma çerçevesinde suya erişim sorunlarına çare bulmak amacıyla geliştirilen su politikalarının yarattığı tartışmalar irdelenecektir. Öncelikle temiz suya erişim sorununun ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulacaktır. Suya erişim sorununa çare bulmak amacıyla geliştirilen su politikaları temelde uluslararası kuruluşların karar ve önerileri doğrultusunda şekillenmektedir. Su politikaları; suyun statüsü, su yönetimi, su ve enerji politikaları paralelinde baraj inşaatları ve su hakkı konularında tartışmaları öne çıkartmaktadır; bu tartışmaların irdelenmesi ile küresel kuruluşların su politikaları üzerindeki etkileri de açıklıkla ortaya konulabilecektir.

I. TEMİZ SUYA ERİŞİM SORUNU

Temiz suya erişim sorunu, sanayileşme süreciyle tetiklenen ekolojik sorunlar arasındadır. Sanayileşme ortaya çıktığı dönemden beri farklı ekosistemler üzerinde önemli bir bozulma yaratmıştır. Sanayileşme süreciyle paralel ilerleyen üretim tarzındaki değişim, nüfus artışı, aşırı ve bilinçsiz tüketim ile ekosistemlerin kendini yenileme kapasitesinden daha hızlı gelişen bozulma ekolojik sorunların birikerek ekolojik yıkıma dönüşmesine neden olmaktadır (Ökmen, 2004, s. 331). Sucul ekosistemler için de benzer bir durum söz konusudur. Sanayi atıkları, artan nüfusla genişleyen kentler bir yandan sulak alanları tahrip etmekte, bir yandan da su kaynaklarındaki kirlenmeyi yoğunlaştırmaktadır. Artan nüfusun beslenmesi için gereksinim duyulan tarım faaliyetlerinin genişlemesi de su kullanımını artırmaktadır. Su döngüsünde kırılma yaratan bu etkenlere bağılı bozulma, sucul

ekosistemlerin kendini yenileme sürecinden daha hızlı geliştiği için suya erişim sorunları ortaya çıkmaktadır.

Döngülerdeki bozulma gibi ekolojik kısıtların yanında ekonomik, siyasal ve sosyal faktörler de suya erişimi sınırlandıran unsurlar arasındadır (Gleick, 1999: 495). UNESCO Dünya Su Değerlendirme Programı'na (*World Water Assessment Programme*) göre gelişmekte olan ülkelerde coğrafi kısıtlılıklar, ekonomik zorluklar, sermaye-teknoloji-bilgi eksiklikleri, devletin ve kurumlarının zayıflığı gibi nedenler var olan kaynaklara erişimi zorlaştırabilmektedir. Ayrıca suya erişim sağlansa dahi suyun kaliteli olmaması (özellikle gübre ve ilaç kullanımı gibi tarım faaliyetleriyle kirlenen suların kullanımı) da suya erişim kadar önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir (Gleick, 1993: 91-92; Swain, 2004: 7).

Temiz suya erişim sorunlarının büyümesi ile suyun değeri, paylaşımı ve yönetimi tartışmaları da derinleşmektedir. Shiva (2007: 20-21), "dünyanın ekolojik tahribatının en yaygın, en çetin ve en görünmez boyutunun"; kapitalizmin kâr hırsının, teknolojiyi tedbirsiz kullanımının ve doğanın yenileyebileceği ve temizleyebileceğinden fazlasına sahip olma arayışının sonucunda su krizi olduğunu belirtmektedir. Su krizi ifadesi temelde su kaynaklarının azalması ya da su kıtlığı olarak adlandırılan durumu, temiz suya erişim sorunlarını ve şirketlerin sular üzerindeki denetimini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır (Barlow, 2009: 19).

Küresel eğilim, suya erişim sorunlarının nedenini su kıtlığı olarak kabul etmek yönündedir. Foster ve Clark (2009), Lauderdale Paradoksu'na dayanarak kıtlık örneği üzerinden toplumsal refah ve kişisel zenginleşme arasındaki negatif korelasyonu ortaya koymaktadır. Buna göre, 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda da devam eden ekolojik bozulma –ve buna bağlı olarak yaratılan kriz söylemi- ile özel sektörün kıtlığı yeni bir yatırım aracına dönüştürdüğü belirtilmektedir. Kıt kaynağın ekonomik değerinin artacağı görüşünden hareketle, kıtlık durumunda doğal zenginliklerin değerinin artacağı; böylece yeni kârlı sektörlerin ortaya çıkacağı kabul edilmektedir. Bu bağlamda su krizi söylemi de su kıtlığı yaklaşımı da suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Suyun ekonomik bir meta olarak kabulü, paylaşımı, düzenlenmesi ve değişimi konularında piyasa kurallarının geçerli olması, kıt kaynağın optimal kullanımının sağlanmak istendiği anlamını taşımaktadır (Paquerot, 2002: 4). Bu durum suyun fiyatlandırılması ve ticarileştirilmesi sonucunu doğurmaktadır; bu sonuca bağlı olarak da insanların ve diğer doğal varlıkların temel yaşamsal gereklilikleri için suya erişimleri ikinci plana itilebilmektedir.

Kısaca suya erişimde yaşanan sorunların temelinde kaynakların dengesiz dağılımından çok, suyla ilgili politik, ekonomik ve idari tercihlerin yarattığı eşitsizlik yer almaktadır. Ekolojik döngüler sayesinde yok olmayan su, kapitalist sistem içinde kıt bir kaynağa dönüştürülerek, ticari bir mal haline getirilmektedir. Bu süreçte temiz suya erişim sorunu, sosyal ve ekonomik eşitsizliklere bağlı olarak insani ve ekolojik açıdan en önemli küresel tehditlerden birine dönüşmektedir. Su

gibi yaşamsal bir kaynağın sınır aşan, küresel etkileri dikkate alındığında, suyla ilgili düzenlemelerde çok-boyutlu, uluslararası ve ulus-ötesi yaklaşımların önemi ve gerekliliği de açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda suyla ilgili politikaların irdelenmesi ile küresel yaklaşımların ele alınması; bu yaklaşımların ekonomik bakış açısının ve alternatiflerin ortaya serilmesi açısından önem taşımaktadır.

II. KÜRESEL SU POLİTİKALARIYLA İLGİLİ TARTIŞMALAR

Birleşmiş Milletler, Dünya Su Konseyi, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü su politikalarını şekillendiren temel küresel kuruluşlardır. Su politikaları çerçevesinde suyun statüsü, yönetimi ve enerji politikaları ile paralellliği ve su hakkı konusundaki tartışmalar ele alınırken, bu kuruluşların görüşlerine yer verilmektedir. Böylece, su politikaları üzerindeki küresel etkiler de açığa çıkarılabilecektir.

A. SUYUN STATÜSÜ

Su gibi doğal kaynaklar, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar kamu malı ya da ortak mal¹ olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda rekabete konu olmaması, dışlayıcı olmaması, bir kamu otoritesinin varlığı, bir kontrol ve yönetim mekanizmasına sahip olması özelliklerini taşıyan kamu malı ile ortak mallar arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur; devletin tasarrufu altındaki ortak mallar da kamu malı niteliği taşımaktadır. Roma Hukuku'nda "*res publica*" olarak adlandırılan, doğanın herkesin kullanımı için ürettiği, ticarete konu olmayan ve ortak kullanıma açık bu malların, genel kamu çıkarını koruyacak kurullarla düzenlenmesi öngörülmektedir (Paquerot, 2004: 4). Bu bağlamda bir fiyatı olan ve talep doğrultusunda üretilen ticari maldan farklı olarak kamu mallarına ya da ortak mallara erişim serbesttir ve rekabete konu olmazlar; toplumsal yaşamın da ayrılmaz parçası olan bu mallar devletin garantisi altındadır (Flahaut, 2011: 116-17, 147-48).

Ortak malların statüsündeki belirsizlik bağlamında, su gibi yaşamsal bir varlığın statüsünün belirlenmesi de zorlaşmaktadır. Paquerot'ya (2004: 5) göre evrensel bir konu olan su kaynakları ve suya erişim, ortak mallara serbest erişim çerçevesinde, kamu çıkarını sağlamak için kamunun müdahalesi ile düzenlenmelidir. Hardin (1968), "ortak malların trajedisi"nden bahsettiği makalesinde bu mallara erişimin serbest olmasının, onlara zarar veren bir durum olduğunu iddia etmektedir. Hızla artan nüfusun ihtiyaçlarına ve çıkarlarını maksimize etmeye çalışmasına karşılık ortak malların (özellikle doğal varlıkların) tükenebilirliği ve ortaya çıkan bozulmanın taşıma kapasitesinin üstünde olması ortak malların trajedisine neden olmaktadır². Değişen politik ve ekonomik düzen içinde, su kaynaklarının kirlenmesi, su döngüsünün bozulması gibi nedenlerle yaratılan su krizi ile suların korunması için piyasa düzenlemelerinin benimsenmesi görüşü ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu çerçevede suyun statüsü konusunda iki yönelim ortaya çıkmaktadır;

su kaynaklarının ortak miras çerçevesinde kamu malı statüsüne göre düzenlenmesi ya da ekonomik bir mal statüsünde değerlendirilmesi.

Suların ortak mirasın parçası olduğu yönünde kabuller Fransa gibi bazı ülkelerin yasalarında ya da bazı uluslararası belgelerde açıkça ortaya konulmaktadır. Miras kavramı özel hukukun konusu olarak temelde mülkiyet ve devir düzenlemelerini içermektedir. Mülkiyet kavramı kişilik haklarıyla bağlantılı olarak ekonomik bir hak olarak kabul edilmektedir. Buna karşın, koruma ve kollama ilkelerini beraberinde getiren devir işlemi ile miras, sermaye arttıracak bir şekilde değil, sonraki nesillere aktarılacak şekilde düzenlenmektedir (Belaidi ve Euzen, 2009: 63-64). Bu durumda kamunun kullanımına açık ortak mallar veya kamu malları arasında yer alan su kaynaklarının ortak miras olarak kabul edilmesi; korunması, kullanımı ve yönetimi süreçlerinde, gelecek kuşakların çıkarlarını da gözetecek şekilde, ortak çıkar kavramını ön plana çıkarmaktadır.

1977 yılında Mar del Plata'da düzenlenen ve su konusuna odaklanan ilk uluslararası etkinlik olan BM Su Konferansı'nda benimsenen eğilim suyun ortak mal olarak değerlendirilmesi yönündedir. 1990'lı yıllardan itibaren, küresel sistemde neoliberalizmin etkisinin arttığı süreçte suyu ekonomik bir mal olarak değerlendiren bakış açısı da güçlenmiştir. Rekabete konu olan ve belli bir (özel veya tüzel) kişinin mülkiyeti altına girdiğinden başkaları için dışlayıcı olan özel mallar, nadir bulunmaları durumunda değerlenmekte ve mülkiyete sahip olmak için daha çok rekabete konu olmaktadır (Petrella, tarihsiz). Su kıtlığı iddiası ile suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesi, onların kamusal özelliklerini yitirerek özel mal konumuna gelmelerinde etkili olmaktadır. Dublin Konferansı'nın dönüm noktasını oluşturduğu bu durumda, kıt bir kaynak olarak ele alınan suyun etkili kullanımı ve yönetimi için piyasa temelli politikaların uygulanması ağırlık kazanmaktadır.

1.Uluslararası Belgelerde Suyun Ekonomik Mal Olarak Değerlendirilmesi

1992 Ocak'ında Dublin'de düzenlenen Uluslararası Su ve Çevre Konferansı (*International Conference on Water and Environment*) sonucunda yayımlanan deklarasyon, suyun ekonomik değerinin üzerinde duran bir yapıdadır. Dört ilke çerçevesinde geliştirilen bu önerilerin dördüncüsü; suyun tüm kullanım alanlarının ekonomik bir değeri olduğunu ve suyun ekonomik bir mal olarak tanınması gerektiğini belirtmektedir (The Dublin Statement, 1992). Dublin Deklarasyonu bir yandan suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesinin bir yandan da su hizmetlerinin özelleştirilmesi sürecinin önünü açmıştır. Biswas'a (2004) göre Mar del Plata Su Konferansı ile karşılaştırıldığında Dublin Konferansı su konusunda bir geriye gidiş yaratmıştır. Su kaynaklarının eşitliği ve bölgesel gelir düzeyini dikkate alarak yönetilmesi gerektiği yönündeki teamülün bozulması eleştirilirken, suyu ekonomik bir mal olarak değerlendiren yaklaşımın, Mar del Plata'da kabul edilen, sosyal nesnellikleri dikkate alarak uygun fiyat politikalarının geliştirilmesi yönündeki ilkelerle çeliştiği ortaya konulmaktadır. Bunun yanında Dublin

ilkelerinin hakkaniyet ve bölgesel gelir dağılımı gibi suyla ilgili temel kavramları dikkate almaması, pek çok belgede atıf yapılan deklarasyonun ekonomik bakış açısını güçlendirmiştir (Biswas, 2004: : 84). 1990'lı yılların sonlarından itibaren bu ilkeler su politikalarına ve uygulamaya yansıtılmaya başlanacaktır.

Küresel su politikalarının gelişiminde önemli rol oynayan Dünya Su Konseyi girişimi ile oluşturulan Dünya Su Komisyon'un 2000 yılında yayımladığı "A Water Secure World. Vision for Life, Water and Environment" (Su Güvenliğinin Olduğu Bir Dünya. Yaşam, Su ve Çevre İçin Bakış) (WWC, 2000: vi-vii) başlıklı rapor ile "Making Water Everybody's Business" (Suyu Herkesin İşini Yapmak) (WWC, 2000a: xxiv) başlıklı vizyon belgeleri de suyun fiyatlandırılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Dünya Su Konseyi'nin öncülüğünde üç yılda bir düzenlenen Dünya Su Forumlarının sonuç bildirgelerinde de suyun etkin yönetimi ve suya erişimin geliştirilmesi yönünde, suyun fiyatlandırılmasının gerekliliğinin altı çizilmektedir. Suyun fiyatlandırılması ve su hizmetlerinin özelleştirilmesi yönünde girişimleri³ eleştirilirken, Konsey'in suyun metalaşması sürecini hızlandırdığı ve metalaştırmada gerekli toplumsal desteği sağlamaya yönelik çalışmalara ağırlık verdiği belirtilmektedir (Yılmaz, 2009: 187).

Suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesinde Dünya Bankası (DB) de etkili bir diğer küresel aktördür. 1993 yılında yayımlanan Su Kaynakları Yönetimi Politika Belgesi'ne göre şekillenen; kuruluşun suyla ilgili temel politika ve stratejisini yansıtan 2003 tarihli Dünya Bankası Su Kaynakları Sektör Stratejisi (*The World Bank Water Resources Sector Strategy*), Dublin ilkelerini yansıtan yapıdadır. Dünya Bankası, artan su talebiyle paralel olarak farklı alanlarda su hizmetlerinin (yerel su ve sanitasyon hizmetleri, sulama, enerji, çevresel hizmetler) sürdürülebilir yönetimini oluşturmak açısından destek sağladığını belirtirken, suyu tüketilebilir bir kaynak olarak değerlendirmektedir (World Bank, 2003). Bu bakış açısı DB'nin kredi sağladığı yatırımlarda suyun fiyatlandırılması ve özelleştirilmesi uygulamalarına zemin hazırlamaktadır.

Suyun ekonomik bir mal olarak ele alınması, su israfını önlemek için suyun fiyatlandırılmasının gerekli görülmesine ve kâr aracı haline dönüşmesine de yol açmaktadır. Küresel eğilim de suyun kamusal mal ya da ortak miras olarak değerlendirilmesinden çok ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi yönündedir. Suyun statüsünün belirlenmesinde ortaya çıkan çelişkiler, su yönetimindeki tartışmalara da doğrudan yansımaktadır. Suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesi, yönetiminde de özel sektörü etkin hale getirmektedir; bunun yanında suyun statüsü kamusal olarak kalsa da kamu-özel ortaklığı gibi politikalar yoluyla suyun ekonomik bir mal gibi yönetilmesi mümkün olabilmektedir.

B. SU YÖNETİMİ

Suyun tartışmalara ve çatışmalara konu olan yaşamsal önemi nedeniyle su kaynaklarının etkin yönetimi yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde üzerinde en çok durulan stratejilerden biri haline gelmiştir. Su yönetiminin temelinde politika oluşturma, planlama ve sosyal kalkınmayı ekolojik ilkelerle bütünleştirerek ortak bir yönetim anlayışı geliştirmeyi amaçlayan çevre yönetimi yaklaşımı yer almaktadır. Çevre yönetimi ilkelerine dayanarak geliştirilen bütünleşik su yönetimi stratejisi, Küresel Su Ortaklığı (GWP, 2009: 18) oluşumu tarafından adil bir şekilde sosyal ve ekonomik gelişimi sağlayacak, ekosistemlerin bütünlüğünü bozmayacak şekilde suyun, toprağın ve ilgili diğer kaynakların eşgüdümlü gelişimi ve yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Biswas (1996), bütünleşik su yönetiminin su kaynakları için dışsallıkları, riskleri ve belirsizlikleri dikkate alan, uzun vadeli planları gerektiren sürdürülebilir yönetim anlayışının yansıması olduğunu belirtmektedir. Bütünleşik su yönetiminin temel ilkeleri ise şu şekilde belirginleştirilmektedir (Biswas, 1996: 17-19):

- Su kaynakları ve diğer ekosistemler arasındaki karşılıklı bağımlılığın dikkate alınması
- Paydaşların katılımı ve yerel yönetimlerin rolünün artırılması (paydaşların sayısının artırılması ve çeşitlendirilmesi)
- Yönetişim ilkelerinin uygulanması (özel sektörün, yerel yönetimin ve sivil kuruluşların karar alma süreçlerine birlikte katılımının sağlanması)
- Bütüncü, desantralize ve katılımcı bir su yönetiminin oluşturulması

Dünya Bankası'nın 1993 tarihli Su Yönetimi Raporu, bütünleşik su yönetimi anlayışının benimsenmesi yönünde çabaların artırılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır (World Bank, 1993: 3). 2002 yılında Johannesburg BM Dünya Zirvesi Uygulama Planı belgesinde doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi çerçevesinde bütünleşik su yönetiminin uygulanması öncelikli konular arasında yer almaktadır (md. 78). Kyoto Dünya Su Forumu sırasında yayımlanan Camdessus Raporu (WWC, 2003: 47) da hükümetlere bütünleşik su yönetimi politikalarını benimsemeleri yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır. UN-Water girişimi de 2008 tarihli raporunda bütünleşik yönetim ile hakkaniyet, ekonomi ve çevre arasındaki bağlantıya odaklanarak, suyun sosyal ve ekonomik kalkınmadaki rolü ile sürdürülebilir kalkınmanın gerekliliğinin altını çizmektedir (UN-Water, 2008: 3). Küresel Su Ortaklığı da bütünleşik su yönetimi ile daha adil ve etkili kararların alınabilmesini sağlayacak şekilde, iyi yönetim ile yasal ve kurumsal düzenlemelere öncelik verildiğini belirtmektedir (GWP, 2009:10). Bütünleşik su yönetiminin parçası olan katılımcılık anlayışı özellikle yerel yönetimlerin sorumluluğu altındaki su hizmetlerinin yönetiminde kamu-özel ortaklığı uygulamalarını gündeme getirecektir.

1.Katılımcı Su Yönetimi ve Kamu-Özel Ortaklığı

1992 Dublin Deklarasyonu'nun ikinci ilkesi su kaynaklarının yönetimi ve değerlendirilmesi sürecinde kullanıcıların, planlayıcıların ve her düzeyden karar alıcının bir araya gelmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. 2001 yılında Bonn'da düzenlenen Tatlı Su Konferansı Sonuç Deklarasyonu ise yönetimi, finans kaynaklarının hareketliliğini, kapasitelerin güçlendirilmesini ve bilgi paylaşımını öncelikli eylem alanları olarak benimsemiştir. Deklarasyonun 16. Maddesi'nde, su konusunda özel sektörün yatırımlarını çekebilmek için kamu-özel ortaklığı kullanışlı bir araç olarak önerilmektedir (International Conference on Freshwater, 2001).

OECD su yönetiminde devletin rolünün değişmesi gerektiği görüşünü paylaşarak; su ve sanitasyon hizmetlerinin sağlanması sürecinde yerel yönetimleri; özel sektör ve STKların daha aktif olacağı yapıyı kurma ve düzenleme işlevini yürüten aktör olarak konumlamaktadır (OECD, 2003: 86). Su hizmetlerinde kamu finansmanının azaldığı süreçte, Dünya Su Konseyi de kamu-özel ortaklığı modelinin gerçekleştirilmesi için uygun finans araçlarının yönlendirilmesine vurgu yapmaktadır (Baron, 2007: 81). Bütünleşik su yönetimi ve kamu özel ortaklığı konusunda öneriler içeren bu uluslararası belgelerin zorlayıcılığı ya da herhangi bir yaptırım gücü olmamasına karşın, pek çok devletin önerilen modeli benimsemesinde uluslararası finans kuruluşlarının rolü ağırlık kazanmaktadır. Dünya Bankası, IBRD, Uluslararası Kalkınma Birliği gibi örgütler özellikle gelişmekte olan ülkelere sağlayacakları altyapı yatırım yardımlarını kamu-özel ortaklığı modelinin benimsemesi şartına bağlayabilmektedir (Petite, 2010: 172; Barlow, 2008: 59). Bu durum modelin yaygın olarak uygulanmaya başlamasının temelinde yatan birincil nedendir.

Kamu-özel ortaklığı çerçevesinde, kamu malı statüsüyle devletin tasarrufu altındaki su kaynakları temelde bu statülerini korumaktadır; fakat imtiyaz sözleşmesi ile suyla ilgili hizmetlerin özel sektöre devredilmesi, hizmetlerin özelleştirilmesine yol açmaktadır. Su hizmetinde öne çıkan iki alan içme suyu sağlama ile sanitasyon hizmetlerini yürütmektir; bu iki alanda ya yerel yönetim hizmetin yürütülmesinden doğrudan sorumlu olmakta ya da dağıtım hizmetleri özelleştirilebilmektedir (Taithe, 2008: 115). Kamu-özel ortaklığı yaklaşımı çerçevesinde ise su hizmetleri belediyenin sorumluluğunda olsa dahi, bu hizmetin tüm gereklilikleri ya da belirlenecek bazı hizmetler imtiyaz sözleşmeleri yoluyla özel şirketlerin sorumluluğuna bırakılabilmektedir⁴. Kamu-özel ortaklığı uygulamalarında, sözleşmenin içeriğine göre şirketler su kaynakları üzerinde mülkiyet hakkı iddia edebilmektedir. Su kaynakları özel sektöre devredilmese dahi hizmetlerin özelleştirilmesi ile suya doğrudan erişiminin engellenmesi, suyun kamu malı statüsünün kaybolmasına neden olmaktadır.

Suyla ilgili kamusal su hizmetlerinin sunumunda özel sektörün rolünün artırılması politikalarının genişletilmesinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve GATS

önemli rol oynamaktadır. GATS ile su hizmetleri serbest ticaretin konusu haline gelirken, bu durumun özel sektörün yararına ve özelleştirmeyi destekleyecek yönde olduğu eleştirileri artmıştır. DTÖ, GATS'ın kamu hizmetlerinin tamamen özelleştirilmesini öngörmediğini öne sürmektedir. Yalnızca kamunun gerçekleştireceği yatırımlar için belli şartlar ortaya konduğu dile getirilmektedir (WTO, 2012). GATS'ın I-3-b ve I-3-c maddeleri kamu gücü tarafından sunulan, ticarete ve rekabete konu olmayan hizmetleri anlaşma dışı kabul etmektedir. Buna karşın kavramların açık olmaması nedeniyle hem kamunun hem özel sektörün hizmet sunduğu alanlarda gerçekleştirilen hizmetlerin de tamamen serbestleştirilmesi ya da ticari esaslara göre yürütülmesinin söz konusu olabileceği belirtilmektedir (Fabri ve Crontiras, 2003: 26-29). Shiva (2007: 121-22) ise GATS ile kamusal hizmetlerin de ticari bir uğraş olarak tanımlanabileceği, böylece rekabete açık hale getirilebileceğini belirtmektedir.

1990'lı yıllara kadar su ve su hizmetlerinin kamu kuruluşları tarafından yürütülmesine karşın 1990'dan 2001'e kadar özel şirketlerin yürüttüğü iki binden fazla su ve sanitasyon projesi başlatılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşan bu yatırımlar 160 milyonluk bir nüfusun özel sektör tarafından sağlanan su hizmetinden yararlanmaya başladığını göstermektedir⁵ (Marin, 2007: 7). Özel sektörün yararına olan bu dönüşüm sonucunda su hizmetleri sektöründe beş büyük çokuluslu şirket⁶ piyasaya hakim konuma gelmiştir (Kirkpatrick ve Parker, 2005: 1495-96). Su hizmetlerinin özel şirketlere devri bağlamında, hizmetlerin sürekliliğini sağlamak ve kalitesini arttırmak gibi gerekçeler ile piyasa kurallarının uygulandığı bir sektör yaratılmaktadır. Buna karşın uygulamada özel sektörün rolü arttıkça kamu yararının gözetilmesi ilkesi yerini özel çıkarların korunması ilkesine bırakmaktadır ve bu durum suya erişimin zorlaşmasına neden olmaktadır. Örneğin, su hizmetlerinde özel sektörün etkinliği faturalara yansımakta, yükselen faturaları ödeyemeyen ya da şebekeye bağlanamayan kesimler sudan mahrum kalabilmektedir.

1990'lı yılların sonundan itibaren su hizmetlerinde kamu-özel ortaklığı modeli sorgulanmaya başlamıştır. Faturaların yükselmesi, suya erişimin sınırlandırılması, su kalitesinin azalması, işten çıkarmalar; iş güvenliğinin azalması gibi kamu-özel ortaklığı ile bağlantılandırılan sosyo-ekonomik sorunlar tepkileri artırmıştır. Bunun yanında kamu-özel ortaklığı modelinin yönetimde etkisizlik, rekabetin azalması ve yolsuzluk, kalkınma ilkelerinden uzaklaşmak gibi sonuçlara yol açtığı da kabul edilmektedir. Toplumsal tepkilerin artmasına neden olan bu etkiler sonucunda başlayan protestolar ve genişleyen toplumsal hareketler, pek çok yerel yönetimi özel sektörle arasındaki anlaşmayı feshetmeye zorlamıştır (Lobina ve Hall, 2000: 36-39; Hall, Lobina, de la Motte, 2005: 292; Castro, 2008: 63-83).

C. SU VE ENERJİ POLİTİKALARI PARALELİNDE BARAJ İNŞAATLARI

Üretim ve tüketim sürecini kapsayan tüm ekonomik etkinlikler temel olarak enerjiye ihtiyaç duymaktadır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınma politikalarıyla da bağlantılı olarak tarımsal sulama ve enerji ihtiyacındaki artışı karşılayabilmek amacıyla büyük baraj projeleri ön plana çıkmaya başlamıştır. 1970’li yıllardan itibaren ekolojik sorunların derinleşmesi ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının tartışılmaya başlaması, “temiz enerji” olarak yansıtılan baraj inşaatlarını hızlandırmıştır. Hidroelektrik enerji, temiz ve yenilenebilir olarak nitelendirilmekte, insani ve sürdürülebilir kalkınma için öncelikli olduğu, suya erişim ve sulama gibi hizmetlere katkı yaptığı dile getirilmektedir (Yüksel, 2010: 3216). Fosil enerji kaynaklarına göre çevreye saygılı olarak tanımlanmasına karşın barajlar, aynı zamanda büyük ekolojik ve insani yıkımlara neden olabilmektedir.

Günümüzde on beş metreden yüksek kırkbeş bin büyük baraj⁷, enerji ihtiyacının % 19’unu, sulama ihtiyacının ise % 30 ila 40’ını karşılamaktadır; bu barajların % 73’ü son elli yıllık süreçte inşa edilmiştir (Dams and Development, 2000: 6; Ünver ve Gupta, 2002: 140). Artan nüfusun gıda ve enerji ihtiyacı, baraj inşaatlarına gerekçe olarak gösterilirken, projeler Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarca da desteklenmektedir. Dünya Su Forumları’nda su ve enerji arasında paralellikler kurularak, barajların önemi vurgulanmaktadır. Buna karşın Goldsmith ve Hildyard (1984) büyük barajların toplumsal ve ekolojik etkilerini ele aldıkları çalışmalarında bu projelerin dünyadaki açlık, enerji ve yıkıcı taşkınlar gibi sorunlar için uygun çözüm olmadığını ortaya koymuşlardır. Son yıllarda sosyal ve ekolojik etkileri açıklıkla görülen büyük barajlara karşı, çevresel etkiyi azaltarak sosyo-ekonomik yararları arttıracakları öne sürülen küçük ve orta ölçekli hidroelektrik santrallerin yapımı desteklenmeye başlamıştır (Water and Green Growth, 2012: 60). Büyük barajlar gibi küçük ölçekli baraj ya da hidroelektrik santraller de olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Baraj karşıtı yerel mücadeleler arasında ağ oluşturan “International Rivers” (2012) örgütü barajların ekolojik, ekonomik ve insani etkilerini irdelemektedir. Barajların yarattığı ekolojik bozulma –aşağı ve yukarı kıyıdaş bölgelerde-nehirlerin ve kıyıların biyolojik, kimyasal ve fiziksel dokusunun bozulması; sucul ekosistemlerde yaşamın bozulması; baraj bölgesindeki habitatın değişmesi, ortaya çıkan yeni habitatın mevcut türlerin yaşam koşullarını olumsuz etkilemesi, nehir yatağındaki değişimlerin yer altı su rezervlerini de etkilemesi; özellikle tropikal bölgelerde baraj göllerinin karbon salımını arttırması; kıyı deltasında erozyonun artması olarak özetlenmektedir. Bunun yanında barajların verimli tarım toprakları ile orman alanlarını ve Dünya Mirası Listesi’ne dahil, pek çoğu yerli halklar için kutsal sayılan alanları sulara altında bıraktığı belirtilirken, yerinden edilen insanlar (özellikle yerli, göçebe topluluklar ve köylüler) ile barajdan dolayı olarak

etkilenen kesimlerin (aşağı kıyı bölgesi) uğradığı ekonomik, kültürel ve psikolojik zararın yıkıma neden olduğu ortaya konulmaktadır. Örgüt, ucuz ve temiz enerji kaynağı olarak yansıtılan barajların artan maliyetleri ve zayıf performanslarına değinirken, baraj projeleri nedeniyle (baraj, özel sektör tarafından da kamu sektörü tarafından da inşa edilse) ortaya çıkan ekonomik yükün yurttaşlara yüklenmesi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde hidroelektrik enerjiye bağımlılığın artması gibi olumsuzlukları da dile getirmektedir.

Dünya Bankası'nın desteği ile 1997 yılında oluşturulan "Dünya Barajlar Komisyonu" (*World Commission on Dams-WCD*) hükümetler, özel sektör, uluslararası finans kuruluşları, sivil toplum örgütleri ile barajlardan etkilenen insanları bir araya getirerek, geniş katılımı barajların farklı yönlerden değerlendirilmesi sürecini başlatmıştır. 2000 yılında yayımlanan "Barajlar ve Kalkınma" (*Dams and Development*) başlıklı rapor, özellikle dünyanın farklı bölgelerine yayılmış baraj projelerinin değerlendirmeye ele alırken, barajların olumsuz etkileri konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu bağlamda rapor, barajların insani kalkınmaya katkısını kabul etmekle birlikte; bu durumu korumak için "kabul edilemez ve gereksiz" bir bedel ödendiğini de ortaya koymaktadır (WCD, 2000: 7).

Raporda büyük barajların olumsuz yönleri konusunda önemli tespitlere yer verilmiştir. Bu çerçevede sulama, enerji üretimi, belediye ve endüstriye yönelik su hizmetleri, taşkın önleme gibi konularda kabul edilen hedeflerden sapmalar yaşandığı gözlenmiştir. Büyük barajların ekolojik ve sosyal etkileri üzerinde de durulmaktadır. Barajların ekosistemler üzerindeki olumsuz etkilerine değinilirken, orman ve vahşi yaşam habitatının bozulması, türlerin popülasyonunda azalma, rezervuar alanların bozulması; akarsuyun aşağı ve yukarı bölümlerinde biyolojik çeşitliliğin, balıkçılığın, sulak alanların kaybı gibi etkiler ortaya çıkabilmektedir.

Rapora göre barajların sosyal etkileri de ekolojik etkileri kadar yıkıcı olabilmektedir. 2000 yılına kadar 40-80 milyon kişinin baraj inşaatları nedeniyle yer değiştirdiği tahmin edilmektedir. Bunun yanında resmi olarak yerinden edilen konumunda yer almadığı için başka bir yere yerleştirilemeyen kitleler de mevcuttur. Yerleştirme projeleri, yerinden edilenlerin ekonomik ve sosyal gelişimlerini dikkate almadan yalnızca fiziksel yerleştirme üzerine yoğunlaşmaktadır; bu durum yeni yerleşim alanlarında eski hayat şartlarının sağlanamaması sorununu doğurmaktadır. Baraj projeleri sırasında aşağı kıyıdaş bölgelerde yaşayanların yaşam alanları ve gelecekteki üretim kaynakları üzerinde oluşabilecek riskler planlama ve değerlendirme süreçlerinde dikkate alınmamaktadır. Baraj projesinden etkilenen bölgedeki, aşağı kıyıdaş ve yeni yerleşim alanlarındaki sağlık ve yaşam problemleri ile özellikle kadınların yaşam koşullarının kötüleşmesi ortaya çıkan diğer sorunlardır. Bir diğer önemli nokta ise yerel toplulukların durumudur (WCD, 2000: 13-17).

Büyük barajların olumsuz etkilerini açıklıkla ortaya koyan Barajlar ve Kalkınma Raporu, ekolojik ve sosyal gereklilikleri dikkate alarak, tamamlanmış ve hizmette olan mevcut barajların iyileştirilmesini; yeni yapılacak projelerde sosyal ve ekolojik etkilerin tüm boyutlarıyla değerlendirilerek, özellikle barajdan somut olarak etkilenecek kesimlerin karar alma süreçlerine doğrudan katılımını öngörmektedir. Bu öngörüler, küresel norm oluşturma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilirken, baraj karşıtı hareketlerin argümanlarını da destekler niteliktedir (Conca, 2006: 211). Buna karşın raporun bazı öngörülerini Dünya Bankası tarafından kabul görmemiştir. 2003 yılında yayımlanan Su Kaynakları Sektör Stratejisi Raporu ekinde Dünya Bankası, Barajlar ve Kalkınma raporunun önerilerine karşı kendi önerilerini ortaya koymuştur.

Dünya Bankası, Su Kaynakları Raporu'nda öngörülen katılımcı yaklaşımı desteklediğini belirtmekle birlikte; yeniden yerleştirme planları dışında, kullanma ve etki azaltma planlarına halk katılımını gerekli görmemektedir. Bunun nedenini de banka ile borçlanan ülkeler arasındaki yasal bağ içinde düzenlemelerin yapılabileceği şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca barajdan etkilenecek yerel halkın bilgilendirilmesi yeterli görülürken, karar alma süreçlerine doğrudan katılımı yerine görüş ve şikayetlerinin ayrıntılı olarak raporlanarak karar alma süreçlerine yansıtılması öngörülmektedir. Bunun yanında Barajlar Komisyonu, uluslararası su yolları üzerindeki projelerde kıyıdaş ülkeler arasındaki görüşmelere uluslararası finansal kuruluşların taraf olmaması gerektiğini belirtmektedir. Dünya Bankası ise kıyıdaş ülkeler arasında anlaşma sağlamaya yönelik "proaktif" bir rol üstlendiğini dile getirmektedir (Water Resources Sector Strategy, 2003: 77-78).

Büyük barajların yaratacağı olumsuz etkiler uluslararası girişimlerce dile getirilmesine karşın, Dünya Bankası gibi finans kuruluşları ile devletler baraj yapımı konusunda ısrarlarından vazgeçmemektedir. 1980'li yıllardan itibaren Dünya Bankası'nın büyük baraj projelerine desteği hesapverebilirlik ve şeffaflık eksikliği, proje-planlama ve tasarım aşamalarına ekolojik ve toplumsal kaygıların yansıtılmaması ve alternatif enerji projelerinin dikkate alınmaması ile yerinden edilen insanlar sorunları nedeniyle eleştirilmeye başlamıştır (Conca, 2006: 175-176). Dünyanın farklı bölgelerinde baraj karşıtı hareketlerin artması da bu eleştirilerin somut bir göstergesidir.

Büyük baraj projelerinin yarattığı olumsuz etkiler ve hedeflenen amaçları gerçekleştirilememesine, yalnızca küçük bir azınlığın politik ve finansal çıkarına yaramasına (Goldsmith ve Hildyard, 1984) karşın, baraj endüstrisi önemini korumaktadır. Büyük baraj projeleri artan maliyetleri ve kârın bu maliyetleri karşılamada yetersiz kalması nedeniyle özel sektör tarafından yeterince verimli bulunmamaktadır. Bu durum karşısında tamamlanmış barajların özelleştirilmesi ve küçük ve orta ölçekli hidroelektrik santraller daha kârlı yatırım araçları haline dönüşmektedir. Bu tür projeler düşük elektrik üretme kapasitesine, taşkınlar için yeterli koruma sağlamamasına, su hizmetlerini etkinleştirmemesine karşın tam da

bu gerekçelerle savunulmaktadır (McCully, 2000). Barajlar ve hidroelektrik santraller yarattıkları geri döndürülemez ekolojik ve sosyal kayıplara karşın, hala temiz enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle kamu yatırımları alternatif temiz enerji kaynakları yerine suya aktararak ekolojik, sosyal ve ekonomik yıkımın derinleşmesinde rol oynamakta ve bu projeleri yürüten özel sektörün kârını arttırmasına katkıda bulunmaktadır.

D. SU HAKKI

Devlet gücünü dengeleyecek şekilde kurgulanan su hakkı, insan haklarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Yaşamın temel gereksinimleriyle ilintili olan su hakkının tanınması yasal zorlayıcı mekanizmaları gündeme getirirken; devletlere yurttaşları, diğer devletler ve diğer devletlerin halklarıyla ilişkilerinde bazı görevler yüklemektedir (Irujo, 2007: 272-73). Su hakkının sağlanabilmesi için öncelikle herhangi bir insanın, gelir seviyesine bakılmaksızın, yaşamı ve sağlığı için gerekli minimum miktarda temiz (kaliteli) suya erişime sahip olması gerekmektedir. Minimum miktar ile içmek, yemek hazırlamak, hijyen ve temizlik, beslenen hayvanlar, hane üretiminde sulama gibi temel insani ihtiyaçların karşılanması için gereken su kastedilmektedir (Smets, 2002: 7). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve diğer pek çok uluslararası kuruluş en azından minimum düzeyde, bireylerin susuzluktan ölmelerini engelleyecek, suya bağlı hastalık riskini azaltacak, temel beslenme ve hijyen ihtiyacı için gereken suyun herkese sağlanması gerektiğini kabul etmektedir (Gleick, 1999: 491). Bu çerçevede kişi başına günlük gerekli su miktarı ile ilgili geliştirilmiş farklı standartlar mevcuttur⁸.

2000 yılında BM tarafından belirlenen Binyıl Kalkınma Hedefleri (MDG) kapsamında, 2015 yılına kadar içme suyuna ve temel sanitasyon hizmetlerine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılması ilkesini benimsemiştir (Millenium Development Goals, 2000: Target 7.C). 2010 yılında yayımlanan Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu ise bu hedeflerin gerçekleştirilebileceğinin tartışmalı olduğunu ortaya koymaktadır. 2008 yılında dünya genelinde yaklaşık 2.6 milyar insanın sanitasyon tesislerine erişiminin olmadığı gerçeğine dayanılarak mevcut trendin sürmesi halinde 2015 yılında bu sayının 2.7 milyara yükseleceği dile getirilmektedir (MDG Report, 2010: 60-61). Gelişmekte olan bölgelerde yaşayan nüfusun yarısının sanitasyon erişiminin olmaması, 2015 hedefinin ulaşılmazlığını ortaya koymaktadır. Bu durum su hakkının tanınmasının ve bu yönde küresel çabaların artırılmasının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

UNDP, suyun temel insan haklarının bir parçası olarak tanınmasında, su ve sanitasyonla ilgili kamusal düzenlemelerin başlangıç noktası olması gerekliliğini kabul etmektedir (UN High Commissioner for Human Rights, 2010: 1). Ayrıca, eğitim, barınma, sağlık, çalışma, insani olmayan cezalandırmaya karşı korunma gibi hakların yerine getirilmesi konusunda sağlıklı içme suyuna erişim temel şart olarak kabul edilmektedir (WWC, 2006: 12). 2006 İnsani Kalkınma Raporu, su kaynakları ile ilgili uluslararası girişimlerin başarıyla uygulanabilmesi için dört

temel gereklilik ortaya koymaktadır. Buna göre tüm hükümetler suyu bir insan hakkı olarak kabul etmeli, su ve sanitasyonla ilgili ulusal stratejilerini belirlemeli, uluslararası yardım ile ulusal planlar desteklenmeli ve küresel bir eylem planı geliştirilmelidir (Human Development Report, 2006: 8-9). Suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesi, aynı zamanda, işbirliği zorunluluğunu ve tüm devletlerin paylaşacağı uluslararası sorumluluğu gerektirmektedir (Paquerot, 2004: 5). 2006'da Dünya Su Konseyi tarafından yayımlanan raporda da su hakkı ile devletlerin yerine getirmesi gereken üç yükümlülük öngörülmektedir. Bu yükümlülükler saygı gösterme, koruma ve uygulama şeklindedir. Bu bağlamda bir devletin, bir halkın sahip olduğu suya erişimi haksız bir şekilde elinden alamayacağı; halkı, suya erişimi engelleyecek unsurlara karşı koruması; su hakkının korunması için gerekli tüm önlemlerin (yasal, yönetsel ve finansal) alınmasının sağlanması gerektiği belirtilmektedir (WWC , 2006).

Uluslararası boyutta suyun insan haklarının bir parçası olarak tanınmasının, suyun herkes için güvenli, makul ve erişilebilir olmasını sağlamak için hükümetler üzerinde baskı yapılmasına imkan verecek eylemlerin, fon desteğinin, standartların ve hesapverebilirlik mekanizmalarının gelişmesine de imkan tanınması anlamını taşıdığı belirtilmektedir (Plos Medicine, 2009: 2). 11-29 Kasım 2002 tarihleri arasında Cenova'da yirmi dokuzuncu oturumu gerçekleştirilen BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi toplantısı sonunda yayımlanan 15 No'lu Genel Yorum, suyu insan haklarının temel bir unsuru olarak kabul etmektedir. Genel Yorum'un ilk iki maddesi suyun bir kamu malı olduğunu ortaya koyarken; su hakkının onurlu bir yaşam için kaçınılmaz ve diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi açısından da gerekli olduğu vurgulanmaktadır (UN Committee General Comment, No. 15: art. 1):

BM İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu 2006 yılında içme suyu ve sanitasyon hakkı ile ilgili bir karar almıştır. Karar'da, yaşam hakkı ile doğrudan ilintili olan içme suyu hakkı üzerinde durularak; devletlerin, en yoksul kesimlere ücretsiz içme suyu sağlamakla sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Su altyapısının tahribi, su haklarının satılması, su kaynaklarının özelleştirilmesi gibi içme suyuna erişimi engelleyen uygulamalar su hakkının gaspı olarak ele alınmaktadır (Report of Sub-Commission, 2006: 35-36). BM Genel Kurulu 28 Temmuz 2010 tarihli olağan toplantısında ise devletlere ve uluslararası kuruluşlara bir çağrı niteliğindeki kararını kabul etmiştir⁹. Karara göre güvenli ve sağlıklı içme suyu ile sanitasyon, insan haklarının tümüyle uygulanmasının ayrılmaz bir parçası olarak benimsenmiştir (UN General Assembly 108. Meeting). Hükümetlere tavsiye niteliğindeki, herhangi bir bağlayıcılığı ya da yaptırım gücü olmamasına karşın (Yıldız, 2012: 20) bu karar, insan haklarının bir parçası olarak su hakkının uluslararası düzeyde tanınması yanında BM üyesi ülkelere yasal düzenlemelerinde örnek olabilmesi açısından da önemli bir adımdır.

Su hakkı, temelde insan haklarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ekolojik bir bakışla su hakkının yalnız insanları değil, doğadaki tüm canlıların yaşam hakkını içerecek şekilde yorumlanması ve genişletilmesi de önem taşımaktadır (Ayboğa, 2010: 9). 1997 tarihli BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Dünya Tatlı Su Kaynakları Raporu Değerlendirmesi'nde (*Comprehensive Assessment of the Freshwater Resources of the World*), herkesin içme suyu, sanitasyon, hijyen gibi temel ihtiyaçları için eşit miktarda temiz suya erişiminin gerekli olduğu vurgulanırken, geliştirilecek sürdürülebilir su stratejilerinin insan ihtiyaçları kadar ekosistemin korunmasını gözetmesi gerektiği de belirtilmiştir (Gleick, 1999: 495). Bunun yanında su hakkının uluslararası düzlemde tanınmasının ötesinde, politik kararlarla yasal ve anayasal çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir (Yıldız, 2012: 21). Bu bağlamda Sav, su hakkının; hukuki ve işlevsel boyut ile hakkın içeriğini netleştirecek, hak ihlallerini denetleyecek bir kamu otoritesi oluşturacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca su hakkının yeterli suya erişim savıyla, yeterli suya sahip olmayan devletlerin su talebini gündeme getirebileceğine değinmektedir. Bu durumda özellikle sınıraşan sularla ilgili olarak devletlerarası ilişkilerde yeni taleplerin gündeme getirilmesinin, anlaşmazlıklara neden olabileceğini öne sürmektedir (Sav, 2012).

Su hakkı, devletlerarası ilişkiler ve ulusal çıkar bağlamında değerlendirildiğinde söz konusu kaygılara haklılık payı verilebilmektedir. Buna karşın suyla ilgili sorunların sınıraşan niteliği ve ekolojik bir tehdide dönüşmesi, ulusal bağlamın ötesinde önlemleri gerektirmektedir. Bu nedenle hem ulusal hem de uluslararası çerçevede su hakkının ortak mirasın ve yaşam hakkının bir parçası olarak kabul edilmesi; ulusal çıkarların ötesinde insanlığın ve ekosistemlerin ortak çıkarı düşüncesi temelinde düzenlenmesini kolaylaştırabilecektir. Bu yönde düzenlemeler, küresel sistemin hakim bakış açısında köklü değişimleri gerektirmektedir.

SONUÇ

20. yüzyılın son çeyreğinde görünür hale gelen suya erişim sorunu, yerküredeki yaşamı kökten etkileyecek boyutlarda ilerlerken hem ekolojik düzen hem de insanlık için tehdit oluşturacak niteliğe ulaşmıştır. Bu soruna çözüm arayışlarında BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşların rolü ön plana çıkmıştır. Toplanan uluslararası konferanslar ve zirveler ile yayımlanan deklarasyonlar, küresel su politikalarını şekillendirmektedir. Su politikalarında öne çıkan tartışmalar suyun statüsü, yönetimi, enerji politikalarıyla ilişkisi ve su hakkı ile ilgili yasal, politik ve ekonomik uygulamaları da yönlendirmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren küresel sisteme hakim olan neoliberalizm anlayışı su politikalarına da yansımış; suyun kıt bir kaynak olarak kabul edilmeye başlaması fiyatlandırma uygulamalarına ve suyun ticari bir mala dönüşmesine yol açmıştır. Bu süreçte Dünya Bankası, Dünya Su Konseyi, DTÖ gibi küresel kuruluşların suyun fiyatlandırılması, su

hizmetlerinin ticarileştirilmesi, baraj inşaatlarının artırılmasına yönelik görüşleri ve destekleri suya erişim sorunlarının büyümesine, insani ve ekolojik açmazların genişlemesine yol açmaktadır.

Suya erişim sorunu, kapitalizm için yeni kar araçları yaratmasına karşın insanlık ve ekosistemler için geri döndürülemez zararlar yaratabilmektedir. Suya erişim sorununun ekolojik ilkeleri de dikkate alacak şekilde daha adil ve eşitlikçi çözümü açısından su hakkı ile ilgili tartışmalar yeni bir yol açabilecek niteliktedir. Küresel sistemin devlet dışı aktörleri içinde en önemli etkiye sahip BM'nin görüşleri ve 2010 tarihli kararı, su hakkının yaygınlaşması yönünde atılan olumlu adımlardan biridir. Su hakkının devletlerin yasal düzenlemelerine yansıtılması ise ortak insani ve ekolojik çıkarların korunması, suya erişim sorunlarının eşitlikçi çözümü açısından daha etkili sonuçların alınmasını sağlayabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- AUDETTE-CHAPDELAINÉ, Marianne ve TREMBLAY, Benoît (2009), "Les Partnariat Public Privé dans le secteur des services d'eau", *Revue Française d'Administration Publique*, Vol. 130, 232-248.
- AYBOĞA, Ercan (2010), *Yaşam Hakkı Olarak Su, Sosyal Değişim Derneği*, İstanbul.
- BARLOW, Maude (2008), *Mavi Sözleşme. Küresel su krizi ve su hakkı mücadelesi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- BELAİDİ, Nadia ve EUZEN, Agathe (2009), "De la chose commune au patrimoine commun. Regards croisés sur les valeurs sociales de l'accès à l'eau", *Mondes en Développement*, Vol. 37(1), 55-72.
- BISWAS, Asit K. (1996), "Water Development and Environment", A. K. Biswas (der.), *Water Resources: environment, planning, management and development içinde*, McGraw Hill, New York.
- CASTRO, José E. (2008), "Neoliberal water and sanitation policies as a failed development strategy: lessons from developing countries", *Progress in Development Studies*, Vol. 8(1), 63-83.
- CONCA, Ken (2006), *Governing Water: contentious transnational politics and global institution building*, MIT Press, Cambridge.
- WCD (2000), *Dams and Development: A New Framework for Decision-making*, İnternet Adresi <http://www.dams.org/report/>, Erişim Tarihi: 12.05.2009.
- FABRI, Hélène R. ve CRONTIRAS, Jean-Philippe (2003), *L'Organisation Mondiale du Commerce et les Services Publics*, Les Rapports de l'Iddri, No. 2, Paris.
- FLAHAUT, François (2011), *Où est passé le bien commun?*, Mille et une nuits, Paris.
- FOSTER, John B. ve CLARK, Brett (2009), "The Paradox of Wealth: Capitalism and Ecological Destruction", *Monthly Review*, Vol. 6, İnternet Adresi

- <http://www.monthlyreview.org/091101foster-clark.php>, Erişim Tarihi: 08.11.2010).
- GLEICK, Peter (1999), "The Human Right to Water", *Water Policy*, Vol. 1(5), 487-503.
- GLEICK, Peter (1993), "Water and Conflict. Freshwater Resources and International Security", *International Security*, Vol. 18(1), 79-112.
- GOLDSMITH, Edward ve HILDYARD, Nicolas (1984), *The Social and Environmental Effects of Large Dams Vol. 1*, Wadebridge Ecological Center, Cornwall, İnternet Adresi <http://www.edwardgoldsmith.org/1039/large-dams-recommendations/>, Erişim Tarihi: 30.05.2012.
- GWP (2009), *Manuel de Gestion Intégrée des Ressources en Eau par Bassin*, Elanders.
- HALL, David, LOBINA, Emanuele ve De la MOTTE, Robin (2005), "Public Resistance to Privatisation in Water and Energy", *Developpement in Practise*, Vol. 15(3&4), 286-301.
- HARDIN, Garrett (1968), *The Tragedy of the Commons*, *Science*, Vol. 162 (3859), 1243-48.
- United Nations Development Programme (2006), *Human Development Report 2006 - Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis*, İnternet Adresi <http://hdr.undp.org/en/media/HDR06-complete.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2011.
- International Conference on Freshwater (2001), *Final Report*, İnternet Adresi http://www.bmu.de/english/water_management/doc/3468.php, Erişim Tarihi: 14.05.2012.
- International Rivers (2012), *Problems With Big Dams*, İnternet Adresi <http://www.internationalrivers.org/problems-with-big-dams>, Erişim Tarihi: 29.05.2012.
- IRUJO, Antonio E. (2007), "The Right to Water", *Water Resources Development*, Vol. 23(2), 267-283.
- KIRKPATRICK, Colin ve PARKER, David (2005), "Domestic Regulation and the WTO : The case of water services in developing countries", *World Economy*, Vol. 10, 1491-1508.
- LOBINA, Emanuele ve HALL, David (2000), "Public Sector Alternatives to Water Supply and Sewerage Privatisation: Case Studies", *Water Resources Development*, Vol. 16, 35-55.
- MARIN, Philippe (2009), *Public Private Partnership for Urban Water Utilities*, The World Bank Publication, New York,.

- MCCULLY, Patrick (2000), "Expensive and Dirty Hydro", Power Economics, İnternet Adresi <http://www.internationalrivers.org/expensive-and-dirty-hydro>, Erişim Tarihi: 30.05.2012.
- OECD (2003), *Improving Water Management: Recent OECD Experience*, IWA Publishing, Paris,.
- OKI, Taikan (2003), "Global Water Issues Today and Future Perspectives", *Asia-Pacific Review*, Vol. 10(2), 60-77.
- ÖKMEN, Mustafa (2004), "Politika ve Çevre", Marın M. ve Yıldırım U. (der.) *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar içinde*, Beta Basım, İstanbul, 327-368.
- PAQUEROT, Sylvie (2002), *Le Statut des ressources vitales en droit internationales. Essai sur le concept de patrimoine commun de l'humanité*, Bruylant, Bruxelles.
- PAQUEROT, Sylvie (2004), "De l'intuition à la précision conceptuelle, les différentes perceptions du/des biens public/s à l'échelle mondiale: l'exemple de l'eau douce", paper presented at "Global Flows, Dissent and Diversity : the New Agenda" Colloquium, Montréal.
- PETITE, Sylvain (2010), Du "modele français" a l'émergence d'un "modele mondialisé": le partenariat public-privé (PPP) Schneier-Madanes G. (der) *L'eau mondialisée. La gouvernance en question* içinde, La Découverte, Paris, 163-175.
- SAV, Özden (2007), "Su Hakkı", *TBB Dergisi*, Vol. 68, 343-359.
- SHIVA, Vandana (2007) *Su Savaşları*, Bgst Yayınları, İstanbul.
- SMETS, Henri (2002), *Droit à l'Eau*, Conseil Européen du Droit de l'Environnement, İnternet Adresi <http://www.academie-eau.org/>, Erişim Tarihi: 08.09.2011.
- SWAIN, Ashok (2004), *Managing Water Conflict. Asia, Africa and the Middle East*, Routledge, Londra.
- TAITHE, Alexandre (2008), *L'Eau. Un bien? Un droit?*, UNICOMM, Paris.
- The Dublin Statement on Water and Sustainable Development (1992), İnternet Adresi <http://www.wmo.int/pages/prog/hwrp/documents/english/icwedece.html>, Erişim Tarihi: 17.02.2010.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights' General Comment No. 15, 29th Session, Geneva, 11-29 November 2002, İnternet Adresi [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/\\$FILE/G0340229.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/$FILE/G0340229.pdf), Erişim Tarihi: 28.06.2011.
- UN General Assembly 108th Plenary Meeting, 26 July 2010, İnternet Adresi <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/466/29/PDF/N1046629.pdf?OpenElement>, Erişim Tarihi: 24.12.2011.

- UN High Commissioner for Human Rights (2010), “The Right to Water”, The Human Rights Fact Sheet no.35, İnternet Adresi <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet35en.pdf>, Erişim Tarihi: 12.07.2011.
- UNESCO World Water Assessment Programme, İnternet Adresi http://www.unesco.org/water/wwap/facts_figures/basic_needs.shtml, Erişim Tarihi: 28.06.2011.
- UN (2000), Millenium Development Goals, İnternet Adresi <http://www.un.org/millenniumgoals/>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- UN (2010), Millennium Development Goals Report 2010, New York, United Nations, İnternet Adresi <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20-low%20res%2020100615%20.pdf#page=60>, Erişim Tarihi: 11.06.2011.
- UN Water Statistics, “Drinking Water and Sanitation”, İnternet Adresi http://www.unwater.org/statistics_san.html, Erişim Tarihi: 11.07.2011.
- UN-Water (2008), Status Report on Integrated Water Resources Management and Water Efficiency Plans, İnternet Adresi http://www.unwater.org/downloads/UNW_Status_Report_IWRM.pdf, Erişim Tarihi: 20.06.2011.
- ÜNVER, İ.H.Olcay ve GUPTA, Rajiv K. (2002), “The Effects of Large Dams on Environment and Human Welfare: The Experience of Southeast Anatolian Project Turkey”, Ünver İ.H.O. ve Gupta R.K. (der.) Water Resources Management. Crosscutting Issues içinde, METU Press, Ankara.
- Water Companies, İnternet Adresi http://waterwebster.org/companies_framebottom.htm, Erişim Tarihi: 25.04.2012.
- WORLD BANK (1993), Water Resource Management Report, Washington D.C.
- WORLD BANK (2004), Water Resources Sector Strategy, Washington, DC.
- WWC (2000), World Water Vision Commission Report: A Water Secure World. Vision for Life, Water and Environment, İnternet Adresi http://www.worldwatercouncil.org/fileadmin/wwc/Library/Publications_and_reports/Visions/CommissionReport.pdf, Erişim Tarihi: 30.04.2012.
- WWC (2000a), World Water Vision: Making Water Everybody’s Business, Earthscan, London.
- WWC, The Right to Water: From Concept to Implementation, Marseilles, 2006.
- YILDIZ, Dursun (2012), “Su Hakkı Neden Öne Çıktı. Su Politikaları Açısından Nasıl Bir Hak”, USİAD Bildiren, Vol. 49, 20-21.
- YILMAZ, Gaye (2009), Suyun Metalaşması, SAV, İstanbul.

YÜKSEL, İbrahim (2010), “As a renewable energy hydropower for sustainable development”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 14, 3213-19.

NOTLAR

¹ Ortak mal, topluma ait olan ve tüm üyelerinin barışçı ve işbirlikçi şekilde bir arada yaşamasını mümkün kılan onurlu bir yaşam hakkını sağlamak için ortak sorumluluğun söz konusu olduğu ilkeler, kurumlar, mallar ve araçların tamamı olarak tanımlanmaktadır. Ortak mal kavramının gelecek kuşaklar ve diğer canlı türlerin yaşam hakkını da koruyacak şekilde ekosistemler düzeyinde sürdürülebilir bir oluşumu da yansıttığı belirtilmektedir (Petrella, tarihsiz).

² Bu bağlamda bedelsiz olan, yani herkesin erişimine açık olan malların özgürce kullanımının bu mallara zarar verdiği, toptan yıkıma karşı adaletsizliğin kabul edilebilir olduğu ve bu malları korumak için fiyatlandırmanın etkili bir seçenek olacağı öne sürülmektedir.

³ Lahey İkinci Dünya Su Forumu'ndan (2000) beri su forumlarına paralel olarak düzenlenen “Dünya Su Fuarı” da suyun ekonomik bir mal olarak değerlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Fuarda hükümet stantları yanında suyla ilgili hizmet veren şirketlerin stantlarına da yer vererek, su sorunun çözümünde yalnızca kamusal politikaların değil özel şirketlerin yatırımlarının da etkili olabileceği mesajı verilmektedir (Oki, 2003: 66).

⁴ Kamudan özel sektöre aktarılan hizmetler ülkelere göre farklılaşabilmektedir; örneğin Kuzey Amerika'da özel sektör ile işbirliği su dağıtımı ile ilgili altyapı konularında yoğunlaşmaktadır (Audette-Chapdelaine ve Tremblay, 2009: 235-36). İngiltere'de özel sektör su hizmetlerinin satışından sorumlu tutularak fiilen su özelleştirmesi gerçekleştirilirken, kamu-özel ortaklığına model olan Fransa'da ise hizmet devri ya da imtiyaz sözleşmesi yoluyla su hizmetleri sağlanmasında özel sektör etkili konuma gelmektedir (Lobina ve Hall, 2000: 36).

⁵ 1992-2007 yılları arasında bu sayının 45 milyonu ya kontratı feshetmiş ya da yenilememiştir (Marin, 2007: 7).

⁶ Su pazarına hakim en büyük iki şirket Fransa merkezli Veolia ve Suez'dir (Water Companies, 2012).

⁷ Büyük baraj kavramı 15 metreden yüksek barajlar için kullanılmaktadır; 5-15 metre arasında olup, 3 milyon metre küp su hacmine sahip barajlar da büyük baraj statüsünde yer almaktadır (Dams and Development, 2000: 8).

⁸ WHO ve Dünya Bankası, (yemek, banyo ve temizlik için gerekli suyu hesaba katmadan) içme suyu ve sanitasyon ihtiyaçları için günlük 20 ila 40 litre suya ihtiyaç duyulduğunu kabul etmektedir. Gleick (1999: 496) ise günlük ihtiyaçlar için 50 litre suyun adil ve uygun olduğunu belirtmektedir; bu ihtiyaçlar içinde 5 litre içme suyuna, 20 litre sanitasyon ve hijyene, 15 litre banyoya, 10 litre yemeğe ayrılmıştır. UNESCO da temel ihtiyaçlarını karşılamak için insanların her gün, kirliliğe maruz kalmamış, 20 ila 50 litre suya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (UNESCO, 2011).

⁹ Bolivya temsilcisinin girişimi ile gündeme gelen kararda, herkes için güvenli, temiz, erişilebilir, yeterli içme suyu ve sanitasyon çabalarını destekleyecek şekilde, özellikle gelişmekte olan ülkelere finansal kaynakların ve teknoloji transferinin sağlanmasını öngörülmektedir. Karar, 41 çekimser oya karşın 122 oyla kabul edilmiştir.